ספר המליצה — מאמר על הדרשה

וְהִנֵּה, עַד הֵנָּה בֵּאַרְנוּ מַה שֶּׁרָאוּי לָאָדָם הָרוֹצֶה לְהַגִּיד הַגָּדָה פְּרָטִית אוֹ לַרְצוֹת עַל עִנְיָן פְּרָטִי מֻסְכָּם אֶצְלוֹ לְהַגִּידוֹ אוֹ לַרְצוֹת עָלָיו. אָמְנָם, זוּלַת כָּל זֶה יֵשׁ עִנְיָן הַדְּרוּשׁ הַנָּהוּג אֵצֶל הַחֲכָמִים וְהוּא כְּלָל הַגָּדָה מְסֻדֶּרֶת שֶׁתַּכְלִיתָהּ לְלַמֵּד לְכָלָל הַשּׁוֹמְעִים חָכְמָה אוֹ מוּסָר, וְאֵין שָׁם מֻסְכָּם אֵצֶל הַדּוֹרֵשׁ, אֶלָּא שֶׁיְּלַמֵּד עִנְיַן-מָה אוֹ יַטֶּה לֵב הַשּׁוֹמְעִים אֶל עִנְיַן-מָה. וְאוּלָם יֵשׁ לָעִנְיָן הַזֶּה סְדָרִים שׁוֹנִים וּמִשְׁפָּטִים מִתְחַלְּפִים כְּפִי מִנְהָגִים שׁוֹנִים שֶׁנָּהֲגוּ בָּם יוֹשְׁבֵי הָאֲרָצוֹת אִישׁ לְפִי דַּרְכּוֹ, וּכְלָלָם יִתְחַלֵּק לִשְׁנֵי מִינִים: הַמִּין הָרִאשׁוֹן — שֶׁיִּבְחַר לוֹ הַדּוֹרֵשׁ עִנְיָן אֶחָד וְעָלָיו יִסֹּב כָּל דְּרוּשׁוֹ לְבָאֵר מַה שֶּׁיֵּשׁ לְבָאֵר בּוֹ וּלְהַרְאוֹת אֲמִתָּתוֹ בִּרְאָיוֹת שׁוֹנוֹת.

הַמִּין הַשֵּׁנִי — שֶׁיְּשׁוֹטֵט הַדְּרוּשׁ בְּעִנְיָנִים מִתְחַלְּפִים וְשׁוֹנִים בְּעַצְמָם, אַךְ מִתְיַחֲסִים וּמִתְקַשְּׁרִים בְּאַחַד הַיְחָסִים וְהַקְּשָׁרִים. דֶּרֶךְ מָשָׁל: שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם בְּעִנְיַן פִּרְשָׁה מִן הַפָּרָשִׁיוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, אוֹ שֶׁיִּהְיוּ נִמְשָׁכִים וּבָאִים אֶחָד מֵאֶחָד, וּכְמוֹ שֶׁנִּבְאַר לְהַלָּן בְּסִיַּעְתָּא דִשְׁמַיָּא.

וְהִנֵּה לְכָל אֶחָד מִשְּׁנֵי הַמִּינִים מִשְׁפָּטִים מְיֻחָדִים כְּפִי עִנְיַן הַמִּין הַהוּא. הַמִּין הָרִאשׁוֹן — שֶׁיִּסֹּב הַדְּרוּשׁ עַל קֹטֶב מְיֻחָד, וּמִשְׁפָּטָיו נִכְלָלִים בִּשְׁלֹשָׁה כְּלָלִים, וְהֵם: הַהַמְצָאָה הַסִּדּוּר וְהַתְּקוּן.

הַהַמְצָאָה הִיא הַמְצָאַת הָעִנְיָן שֶׁעָלָיו יִדְרֹשׁ וְהַמְצָאַת הָרְאָיוֹת שֶׁיּוֹכִיחוּ אֲמִתּוֹ. מְקוֹם מוֹצָא הָעִנְיָנִים הַנִּדְרָשִׁים הוּא כְּלָל הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים הַבְּחָנוֹת שֶׁבֵּאַרְנוּ בַּ"הִגָּיוֹן" וּכְמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ בִּמְקוֹמוֹ יְעַיֵּן שָׁם, וְזֶה, כִּי הִנֵּה כָּל גְּזֵרָה שֶׁתִּהְיֶה אֵינָהּ אֶלָּא קִיּוּם אוֹ שְׁלִילַת נָשׂוּא בַּנּוֹשֵׂא, וְכָל נָשׂוּא שֶׁיִּקָּיֵם אוֹ יִשָּׁלֵל לֹא יִהְיֶה אֶלָּא כְּפִי אֶחָד מֵהָאֶחָד וְעֶשְׂרִים הַבְּחָנוֹת הָהֵן כִּמְבֹאָר שָׁם. וּמִמַּה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁתִּדַּע, שֶׁאוּלָם לֹא כָּל גְּזֵרָה שֶׁתִּהְיֶה — תִּהְיֶה עִנְיָן רָאוּי לְהִדָּרֵשׁ, אֲבָל רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה גְּזֵרָה מוּסָרִית אוֹ לִמּוּדִית; וְהַמּוּסָרִית יוֹתֵר הֲגוּנָה וְצָרִיךְ שֶׁתִּהְיֶה אֲמִתִּית בְּעַצְמָהּ אַךְ לֹא מְפֻרְסֶמֶת, כִּי לִמְפֻרְסָמוֹת אֵין צָרִיךְ רְאָיָה, וְכָל מַה שֶּׁיִּרְבֶּה בָּהּ מִן הָחִדּוּשׁ אֲשֶׁר לֹא שְׁעָרוּהוּ הַשּׁוֹמְעִים, הִנֵּה הִיא מְשֻׁבַּחַת. אַךְ הַמְצָאַת הָרְאָיוֹת תֵּחָלֵק לִשְׁנַיִם: הָאֶחָד — הַמְצָאַת הָרְאָיוֹת הָעַצְמִיּוֹת, וְהַשֵּׁנִי — הַמְצָאַת הָרְאָיוֹת הַמִּקְרִיּוֹת, פֵּרוּשׁ: כִּי הִנֵּה, הָעִנְיָן יֶאֱמַת מִצַּד עַצְמוֹ וְיֵאָמַת מִצַּד חוּץ מִמֶּנּוּ. מִצַּד עַצְמוֹ הוּא שֶׁיִּמָּצְאוּ הֶקְּשִׁים אֲמִתִּיִּים שֶׁבְּתוֹלְדוֹתָם יֵצֵא הָעִנְיָן הַהוּא מִצַּד אֲמִתַּת מַה שֶּׁהוּא. מִצַּד חוּץ מִמֶּנּוּ הוּא שֶׁיִּמָּצְאוּ כְּתוּבִים וּמַאֲמְרֵי רַבּוֹתֵינוּ ז"ל שֶׁיֵּאָמְתוּהוּ, וְזֶה יִקָּרֵא: "רְאָיָה מִקְרִית". וְהִנֵּה בִּשְׁתֵּיהֶן רָאוּי שֶׁיֵּאָמַת עִנְיַן בַּדְּרוּשׁ, פֵּרוּשׁ: בְּהֶקֵּשִׁים וּבִכְתוּבִים אוֹ מַאֲמָרִים. וְאוּלָם, רָאוּי לַדּוֹרֵשׁ שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל לִמְצֹא רְאָיוֹת חֲזָקוֹת לַאֲמִתַּת עִנְיָנוֹ, מוֹכִיחוֹת אוֹתוֹ בְּבֵרוּר בְּאֹפֶן שֶׁיּוּדֶה לָהֶן שֵׂכֶל שׁוֹמְעָיו. וְאַף עַל פִּי כֵן בִּהְיוֹת הֲמוֹן הַשּׁוֹמְעִים מְקֻבָּץ מֵחֲכָמִים וְעַמֵּי הָאָרֶץ, גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים, הִנֵּה רָאוּי שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל לְבַקֵּשׁ רְאָיוֹת שֶׁיֵּאוֹתוּ לְכֻלָּם. וּבִהְיוֹת שִׂכְלָם בִּלְתִּי שָׁוֶה בַּטֶּבַע — גַּם הָרְאָיוֹת רָאוּי שֶׁתִּהְיֶינָה בִּלְתִּי שָׁווֹת, וְהַיְנוּ — שֶׁיִּהְיֶה בָּהֶן חֲזָקוֹת, עֲצוּמוֹת וְעֲמֻקוֹת שֶׁיֵּאוֹת אֶל שֵׂכֶל הַחֲכָמִים, וַאֲחֵרוֹת64"ואחרות", כ"ח והאחרות. יוֹתֵר קַלּוֹת — נְאוֹתוֹת אֶל שֵׂכֶל הַבִּלְתִּי חֲכָמִים וְהַקְּטַנִּים. עוֹד, מֵהֶן רָאוּי שֶׁתִּהְיֶינָה חוֹתְכוֹת וּמֵהֶן מַסְבִּירוֹת, דְּהַיְנוּ — שֶׁיֵּרָאוּ הַדָּבָר קָרוֹב אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יֵרָאוּהוּ מֻכְרָח. הַסִּדּוּר הוּא סִדּוּר כָּל הָרְאָיוֹת שֶׁזָּכַרְנוּ —מַה שֶּׁרָאוּי לִהְיוֹת בַּתְּחִלָּה וּמַה שֶּׁרָאוּי לִהְיוֹת בַּסּוֹף, וְזֶה, כִּי הִנֵּה רָאוּי לַדּוֹרֵשׁ שֶׁיְּחַלֵּק רְאָיוֹתָיו וְיָשִׂים מֵהַחֲזָקוֹת בָּרִאשׁוֹנָה, כִּי אִם

הָרִאשׁוֹנוֹת תִּהְיֶינָה חֲלָשׁוֹת, הִנֵּה כְּבָר יִרְפֶּה לֵב שׁוֹמְעוֹ וְלֹא יַקְשִׁיב לוֹ כְּהֹגֶן, כִּי יֹאמַר: כְּמוֹת שֶׁהֵן הָרִאשׁוֹנוֹת כֵּן תִּהְיֶינָה הָאַחֲרוֹנוֹת, וּבְאַבְּדוֹ חֶזְקָתוֹ מִתְּחִלָּה, אֲפִלּוּ יֵיטִיב דְּבָרָיו אַחַר כָּךְ — אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יוּכַל לְתַקֵּן, כִּי לֹא יַאֲזִין. וְאָמְנָם, בְּסוֹף הַדְּרוּשׁ גַּם כֵּן רָאוּי שֶׁיָּשִׂים מֵהַחֲזָקוֹת, כִּי הַכֹּל הוֹלֵךְ אַחַר הַחִתּוּם, וְהַחֲלָשׁוֹת יִתְוֵךְ אוֹתָם בְּאֶמְצָעוֹ65"באמצעו", בכ"ח באמצע..

הַתִּקּוּן הוּא תִּקּוּן הַלָּשׁוֹן כְּפִי כָּל חֻקּוֹת הַמְּלִיצָה שֶׁבֵּאַרְנוּ בְּסֵפֶר הַמְּלִיצָה בְּהִשָּׁמֵר מִכָּל מַה שֶּׁמְּסִיר הַיֹּפִי וְהַנֹּעַם מֵהַסִּפּוּר וּבְהִשְׁתַּמֵּשׁ מִן הָיְפּוּיִם כְּפִי הָעִנְיָן וְהָתַּכְלִית הַמִּתְבַּקֵּשׁ. וְהִנֵּה, רָאוּ חַכְמֵי הַמְּלִיצָה הֱיוֹת רָאוּי שֶׁיִּבָּנֶה הַדְּרוּשׁ מֵאַרְבָּעָה חֲלָקִים, וְהֵם: הַקְדָּמָה, הַגָּדָה, הוֹכָחָה וְחִתּוּם.

הַקְדָּמָה הוּא סִפּוּר-מָה יְקַדֵּם לַדְּרוּשׁ — יָכִין לִבּוֹת הַשּׁוֹמְעִים לְמַה שֶּׁנָּבֹא וְנִדְרֹשׁ לָהֶם. וְאוּלָם סִפּוּר זֶה רָאוּי שֶׁיֵּאוֹת אֶל גּוּף הַדְּרוּשׁ בְּאֵיכוּתוֹ וְכַמּוּתוֹ: בְּאֵיכוּתוֹ — שֶׁיִּהְיֶה עִנְיָנוֹ מִתְיַחֵס עִם עִנְיָן שֶׁנִּרְצֶה לְאַמְּתוֹ, וְאָמְנָם אֵין לוֹ לִהְיוֹת מֵעֻצָּם הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ, שֶׁאִם כֵּן אֵינוֹ הַקְדָּמָה אֵלָיו, אֲבָל הוּא הָעִנְיָן בְּעַצְמוֹ; אַךְ מַה שֶּׁרָאוּי שֶׁיִּהְיֶה הוּא עִנְיָן מִתְיַחֵס אֶל הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ וְקָרוֹב אֵלָיו שֶׁנִּמְשָׁךְ לוֹ מִמֶּנּוּ בְּהַדְרָגָה. וּכְבָר אֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה הַהַקְדָּמָה עַל מְצִיאוּת הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ בְּעַצְמוֹ, וְאֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה עַל פְּעֻלַּת הַדְּרוּשׁ, פֵּרוּשׁ: עַל בּוֹאֵנוּ לַדְּרוּשׁ הַהוּא. בְּכַמּוּתוֹ — שֶׁלֹּא יִהְיֶה אָרֹךְ יוֹתֵר מִדַּי וְלֹא קָצָר יוֹתֵר מִדַּי; אַךְ עֶרְכּוֹ הַנָּאוֹת בֶּאֱמֶת הוּא עֵרֶךְ הָרֹאשׁ עִם הַגּוּף. וְאוּלָם בְּסוֹף הַהַקְדָּמָה רָאוּי שֶׁיֵּאָמֵר הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ בְּקִצּוּר נָכוֹן, מִלּוֹת שֶׁיַּסְפִּיקוּ לְהַגִּידוֹ כָּרָאוּי, כְּפִי מִשְׁפַּט הַהַגָּדָה שֶׁבֵּאַרְנוּ בִּמְלֶאכֶת הַמְּלִיצָה66"במלאכת המליצה", כלומר, "בספר המליצה"., וְזֶה נִקְרָא הַגָּדָה.

אַחַר הַהַגָּדָה רָאוּי שֶׁיָּבוֹאוּ הַהֶקֵּשִׁים וְהָרְאָיוֹת בַּסֵּדֶר הַנָּכוֹן וְהוּא הַנִּקְרָא הוֹכָחָה67"הוכחה", בכ"ח ההוכחה, וּבְסוֹף הַכֹּל — הַחִתּוּם, וְהוּא שֶׁיַּחֲזֹר וְיִכְלֹל בְּקִצּוּר נִמְרָץ עִקַּר מַה שֶּׁנִּתְבָּאֵר וְהַכַּוָּנָה בַּדְּרוּשׁ כֻּלּוֹ, וְיַרְבֶּה לְהַזְהִיר וּלְזָרֵז עַל הַדָּבָר בְּכֹחַ גָּדוֹל.

וּמִמַּה שֶּׁרָאוּי לְזָהֵר68"זהר", בכ"ח להזהר. בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה הוּא, שֶׁלֹּא לָצֵאת מֵהָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ וְלֹא יָבֹא בַּדְּרוּשׁ אֶלָּא מַה שֶּׁיּוֹכִיחַ עַל אֲמִתּוֹ; וְאָמְנָם, הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה אֶחָד וְלֹא יוֹתֵר, וְהָעִנְיָנִים הַמּוֹכִיחִים כֻּלָּם לֹא יִהְיוּ אֶלָּא מַה שֶּׁיְּאַמְּתוּהוּ, וּכְמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ. וְטוֹב שֶׁיְּחֻלַּק הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ בַּחֲלָקָיו, וְנוֹכִיחַ אֲמִתַּת כָּל חֵלֶק וָחֵלֶק בִּפְנֵי עַצְמוֹ.

אַךְ הַמִּין הַשֵּׁנִי הוּא שֶׁיְּשׁוֹטֵט הַדְּרוּשׁ בְּעִנְיָנִים שׁוֹנִים. וְאָמְנָם, רָאוּי לוֹ שֶׁיַּעֲמֹד תָּמִיד עַל סֵדֶר אֶחָד, וְהַיְנוּ — שֶׁיִּהְיֶה יַחַס וְקֶשֶׁר בֵּין עִנְיָן לְעִנְיָן וְלֹא יִהְיוּ נִפְרָדִים לְגָמְרֵי. אָמְנָם, הַיַּחַס הַזֶּה הוּא מִשְׁתַּנֶּה וּמִתְחַלֵּף הַרְבֵּה, כְּפִי הִתְחַלְּפוּת הַדֵּעוֹת וְהַמִּקְרִים, אַךְ הַכְּלָל הוּא — שֶׁיִּהְיוּ הָעִנְיָנִים נִמְשָׁכִים זֶה מִזֶּה בְּהַדְרָגָה.

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע עוֹד כִּי הִנֵּה, יֵשׁ דְּרָכִים רַבִּים בְּעִנְיַן הַלָּשׁוֹן. יֵשׁ לָשׁוֹן נִכְבָּד מְאֹד וְלָשׁוֹן בֵּינוֹנִי הָעוֹבֵר בְּרֹב בְּנֵי הָאָדָם, וּבִשְׁנֵיהֶם יִמָּצְאוּ מִשְׁפָּטִים מְיֻחָדִים לְפִי עִנְיַן הַלָּשׁוֹן הַהוּא וְיִמָּצְאוּ לוֹ יְפּוּיִם כְּפִי עִנְיָנוֹ. עוֹד יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמְּגֻוָּמִים בְּדִבּוּרָם וּמַגְדִּילִים אִמְרָתָם שִׁעוּר גָּדוֹל. וְיֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁלֹּא יַגְדִּילוּ הַדְּבָרִים, אֶלָּא יְדַבְּרוּ בָּם כְּדוֹבְרִים בְּעִנְיְנֵי בֵיתָם וְיַקְטִינוּ עִנְיָנָם. וּבְכָל אֵלֶּה הַדְּרָכִים אֶפְשָׁר שֶׁיִּמָּצְאוּ יְפּוּיִם, כְּפִי מַה שֶּׁבֵּאַרְנוּ בִּמְקוֹמוֹ, עַיֵּן שָׁם. תָּם